Analize și opinii

O carte bilanț: Școala de la Frankfurt în fața istoriei, de Andrei Marga

Acum 15 minute 6 Vizualizari 12 Timp de citire

Din multe motive, Școala de la Frankfurt este azi în atenția filosofilor, esteticienilor, oamenilor politici, presei. Niciuna nu a anticipat și abordat mai acut crizele modernității târzii. Niciuna nu a dat atât de multe personalități și opere ce au schimbat cursul gândirii. Nici una nu este mai aproximativ cunoscută – odinioară atribuindu-i-se inspirarea mișcărilor studenților din 1968, recent „progresismul” și alte radicalisme.

Motivele erau suficiente pentru ca Editura Meteor Press din București să solicite profesorului Andrei Marga, format la generația a doua a acestei școli și autor al unor monografii consacrate școlii (*Filosofia critică a Școlii de la Frankfurt*, 2014, și *Filosofia lui Habermas*, 2022), să realizeze un bilanț. Rezultatul este volumul *Școala de la Frankfurt în fața istoriei* (Meteor Press, București, 2023, 400 p.), care lămurește în ce constă școala și care sunt contribuțiile ei de referință universală.

Redăm mai jos un fragment din Introducerea cărții și copia copertei.

„Nu există şcoală relevantă de filosofie, economie, estetică, sociologie, drept, psihologie, comunicare, lingvistică, chiar de teologie, care să nu se raporteze la scrieri semnate de Horkheimer, Adorno, Marcuse, Fromm, Pollock, Benjamin, Neumann, Habermas. Ele au explorat lumea într-o manieră proprie şi au elaborat concepte noi, ce nu pot fi ocolite de cel care doreşte cunoaştere. Pariul Şcolii de la Frankfurt – libertatea şi

drepturile imprescriptibile ale fiinţei umane sunt condiţie *sine qua non* a unei vieţi demne de om – i-a întreţinut vigoarea.

marxismul dogmatic, funcţionalismul structural, noua metafizică a subiectivităţii, relativismul. Cei care au alimentat nazismul au întâmpinat din partea şcolii o respingere energică. Stalinismul a fost criticat necontenit. Cedările de la democrație au fost combătute prompt.

Acest profil orientat spre analiza situaţiei date a umanităţii şi critica justificărilor a pus Şcoala de la Frankfurt în situaţii nu o dată dificile în contextele politicii. Astăzi – pe fondul creat de criza economică a acestor decenii, pandemia începută în 2020 şi războiul început în 2022 – sunt tot mai evidente scindarea lumii şi, totodată, dezorientarea într-o lume devenită nesigură. Radicalismul unor mișcări în a înlocui fundamentele civilizaţiei moderne, printr-o nouă corelare a erosului şi raţiunii, şi de a liberaliza moravurile şi a schimba până şi sexul oamenilor, profitând de mijloacele oferite de genetică, stârneşte discuţii.

Școala de la Frankfurt nu este sursă a acestui radicalism, chiar dacă unele dintre tezele unuia sau altuia dintre adepți sunt exploatate, rupte de ansamblul teoretic din care fac parte. Optica şcolii este inversă – aceea a promovării şi, la nevoie, a salvării umanismului modern bazat pe individualizarea vieţii în societatea în care libertăţile şi drepturile fundamentale ale omului sunt temelia.Peste toate, „progresismul” actual susţine o seamă de schimbări – ale naturii, inclusiv ale naturii umane. Dar diferenţa rămâne netă. În concepţia Şcolii de la Frankfurt, orice progres presupune raportarea la întregul societăţii. Este opţiunea hegeliană fundamentală a concepţiei şcolii! „Progresismul” nu ajunge la asemenea abordare. El vine mai degrabă pe temelia unui liberalism libertarian – neoromanticul Emerson, cu tema schimbării naturii, şi Michel Foucault, cu apelul la ieşirea de sub ampriza puterii, fiind corifeii.

Şcoala de la Frankfurt conţine o critică inclusiv de sine. Aceasta i-a alimentat spiritul creativitatea. Ea a elaborat o filosofie, a construit ştiinţe sociale, a lansat cercetări şi a efectuat cercetări factuale şi teoretice sub titlul de „teoria critică”. Bazele ei au fost puse în anii treizeci, la Institutul de Cercetare Socială creat în 1923, pe lângă universitatea din oraşul de pe Main. Sub conducerea energică a lui Max Horkheimer (1895-1973), un grup de tineri care absolviseră diferite universităţi şi specialităţi, a lansat, în 1932, cercetarea interdisciplinară a destinului individului în condiţiile declinului liberalismului clasic, din punctul de vedere al şanselor de promovare în continuare a idealurilor moderne de libertate. Şcoala de la Frankfurt a fost şi este o conştientizare a crizelor, nu însă un program politic practic. Ea a rămas mai degrabă la critica realităţilor, reticentă la angajări politice.

Este de spus din capul locului că poziţia generală a Şcolii de la Frankfurt în constelaţia ultimului secol este aceea a unui liberalism periclitat, a unui „liberalism în situaţie de graniţă”, concentrat asupra lămuririi destinului individului. Acesta a fost abordat cu mijloacele unei culturi temeinic stăpânite. Şcoala nu a părăsit niciodată această poziţie, chiar dacă, în opoziţia la nazismul anilor treizeci, a apelat la resurse de gândire ale tradiţiei socializante din Europa şi a reacţionat la evoluţii postbelice apelând, prin unii adepți, la un radicalism neoromantic.

De-a lungul istoriei ei, ce se apropie de un secol, reprezentanţii Şcolii de la Frankfurt au pus tratarea problemei destinului individului în legătură cu fapte istorice circumscrise, ţinând de istoria tumultuoasă a

preluarea de către stat a unor pârghii economice, odată cu New Deal-ul american al anilor treizeci, a fost privită ca indiciu al trecerii sistemului social sub protecţia directă a factorilor suprastructurali şi al stabilizării durabile a sistemului concurenţial; trecerea la totalitarism a unor state europene în anii treizeci ar denota existenţa unor factori de mediere între criza din societate şi conştiinţa politică, ce permit manipularea nemulţumirii; aplicarea revoluţiei tehnico-ştiinţifice în producţia de bunuri, ce lua avânt la sfârşitul anilor treizeci, care antrenează producţia de masă şi creşterea economică, ar face ca aceasta din urmă să nu mai depindă de nevoile pieţei; creşterea economică ar genera, prin mecanisme de manipulare şi condiţionare a conştiinţei, înseşi nevoile şi ar favoriza astfel dezvoltarea conformismului pe seama spiritului critic al liberalităţii clasice; odată ce se trece la scientizarea organizărilor, modernitatea ar lua un curs nou, în care afirmarea specificului uman în viaţa oamenilor ar ceda imperativelor administrative; ştiinţele au permis stăpânirea crescândă de către oameni a naturii, dar prin aplicarea care se face a ştiinţelor s-ar ajunge ca oamenii înşişi să fie stăpâniţi.

Cu siguranţă, Şcoala de la Frankfurt a captat în tematizările ei ceea ce a afectat cel mai mult destinul individului în societăţile avansate ale ultimului secol şi, prin implicaţie, în alte societăţi. Unele dintre interpretările ei au intrat deja în cultura generală a noilor generaţii. Abordarea multor teme ale vieţii umanităţii actuale, începând cu libertăţile, dreptatea, justiţia, creativitatea, a fost iniţiată în cadrul şcolii.

Ca orice abordare, şi abordarea Şcolii de la Frankfurt are concurenţi, poate suscita discuţii şi a trebuit să fie modificată. Această abordare a fost însă mereu una organizată, dar principial deschisă spre învăţare din noi experienţe.Anticiparea cea mai profundă a Şcolii de la Frankfurt a fost aceea că o dezumanizare a vieţii va marca deceniile ce urmează şi va crea dificultăţi câtă vreme rezolvarea generală – un umanism deschis la realităţile lumii şi o democratizare ce permite persoanei conştiente de irepetabilitatea vieţii să se manifeste – va fi atacată, falsificată sau, oricum, evitată. Şcoala a argumentat că, oricâte expediente se vor găsi, nu există soluţie în sistemele ce cresc în complexitate ale timpurilor noastre în afara democraţiei mature.

Tinerii reuniţi la înfiinţarea Institutului de Cercetare Socială de pe lângă Universitatea din Frankfurt am Main, din 1932 încoace, în care a luat startul Şcoala de la Frankfurt, aveau diferite ascendenţe. Unii, precum Max Horkheimer, în pesimismul metafizic al lui Schopenhauer, alţii, asemenea lui Theodor W. Adorno, în Kierkegaard şi Hegel. Unii, cum era Herbert Marcuse, descindeau din mediul neohegelianismului şi al fenomenologiei lui Heidegger, alţii, ca Walter Benjamin, din cercurile neokantienilor. Erich Fromm venea din mediul psihanalizei lui Freud. Unii, ca Franz Neumann şi Otto Kirchheimer, veneau din cercul lui Carl Schmitt. Toţi veneau din şcoli filosofice sau de ştiinţe sociale (istorie, economie, drept, psihologie, antropologie etc.) de prim-plan ale lumii de atunci, în care Germania şi Europa mai conduceau elaborarea de viziuni.

În timp, Şcoala de la Frankfurt este reprezentată, cu scrieri competitive la cel mai înalt nivel al culturii universale, de trei generaţii. Prima a fost reunită în jurul lui Max Horkheimer, a doua l-a avut pe Jürgen Habermas ca vârf de rezonanţă mondială, a treia are în Axel Honneth exponentul de notorietate. Focusul teoretic s-a schimbat – de la „critica economiei politice”, la „critica raţiunii instrumentale”, al primei generaţii, la

„teoria comunicării nedistorsionate”, a celei de la doua, și la „teoria recunoașterii”, din scrierile celei de a treia. Discipolii sunt, fireşte, tot mai mulţi şi răspândiţi azi pe glob, unii adoptând noi formule.

a cerceta destinul individului în modernitatea ce intră în criză. Ei aveau o vastă cultură, începând cu o temeinică cultură ştiinţifică. În condiţiile crizei zdruncinătoare a timpului, ei aveau şi convingerea importanţei operei lui Marx ca bază a teoriei societăţii moderne, fără să facă dogmă din această idee şi din opera însăşi. Exponenţii şcolii nu au agreat comunismul, dar au participat la valorificarea teoriei înstrăinării, şi a teoriei reificării. Ei s-au opus leninismului, interpretării economiste a marxismului şi stângismelor timpului în numele primordialităţii democraţiei. Școala a discutat „materialismul istoric”, dar nu a înţeles niciodată dogma fixată de Engels și urmașii săi, ca „materialism dialectic şi istoric”, ce stârnise reacţia lui Marx, care spunea că în acest înţeles el nu este „marxist”.

Școala a arătat, în premieră că în filosofia demnă de respect discuţia începe cu cunoaşterea efectivă a realităţii şi a concepţiilor inevitabil diverse și că Marx nu este de ajuns. Ţinta Şcolii de la Frankfurt nu a fost niciodată urmarea unei tradiţii de gândire consacrate ori a unui autor sau altul. Şcoala nu a fost niciodată simplu epigon. Ţinta ei a fost lămurirea asupra vieţii trăite de oameni. Şcoala de la Frankfurt a argumentat constant convingerea că umanitatea a intrat într-o situaţie istorică nouă, ce reclamă o filosofie nouă.

Devreme, Şcoala de la Frankfurt a fost luată la ţintă de autorităţile naziste care preluau puterea în Germania. Constrânsă la emigraţie, ea a poposit pentru scurt timp în Elveţia, după aceea la Paris şi Londra, unde a făcut repede discipoli, pentru a se stabili apoi în SUA, unde audienţa ei a devenit şi mai largă. Unii dintre membrii ei au devenit profesori în universităţi americane sau funcţionari în administraţie, câţiva au lucrat în serviciile secrete ale SUA alocate analizei situaţiei din Europa. Spre sfârşitul celui de Al Doilea Război Mondial, Max Horkheimer a lucrat la întocmirea raportului privind viaţa intelectuală din Germania în timpul lui Hitler, care avea să fie pus în aplicare ca bază în politica denazificării.

De la apariţia ei, Şcoala de la Frankfurt a avut soarta înnoitorilor. Membrilor ei nu le putea fi contestată înalta calificare şi nimeni nu a contestat-o. Dar se ataca, adesea fără examinare precisă şi deformându-se ceea ce spuneau.

Atacurile la adresa Şcolii de la Frankfurt au venit de la început şi fiindcă marea parte a membrilor ei din prima generaţie erau evrei – majoritatea din familii prospere ale Germaniei de după emanciparea evreilor în statul german. Toţi erau împinşi însă la solidarizare, odată cu atacurile antisemite declanşate de Hitler.

Toţi membrii Şcolii de la Frankfurt erau integraţi culturii germane şi s-au înţeles drept germani. Niciunul nu a denunţat vreodată ascendenţa sa în cultura germană. Precum în alte cazuri din epocă, nazismul i-a constrâns să-şi asume că sunt de fapt evrei.

În anii treizeci, germanilor de provenienţă evreiască le era tot mai limpede că societatea germană îi marginalizează şi îi persecută. Astfel că exponenţii Şcolii de la Frankfurt au fost deosebit de sensibili la condiţia proletarului în societatea modernă.

În timp, tot mai mulţi intelectuali cu origini neevreieşti – Habermas este doar cel mai celebru – au aderat la analizele şi vederile şcolii, încât ea a devenit un bun al culturii universale. Şcoala de la Frankfurt a elaborat o

ascensiune a Americii.

De la formarea ei, în anii treizeci, şcoala a înregistrat mii şi mii de aderenţi, din diferite naţiuni şi comunităţi etnice. Ca urmare, oarecum inevitabil, au apărut diferenţieri, încât, dincolo de un mănunchi de opţiuni fundamentale, nu poţi atribui şcolii în întregime ceea ce a susţinut cineva aflat, totuşi, undeva la marginea ei. Cum se petrec azi lucrurile, când unii nu au citit vreo carte a lui Horkheimer, Pollock, Adorno, Benjamin, Marcuse, Habermas, Honneth, dar vorbesc dezinvolt despre Şcoala de la Frankfurt! Evident, în joc nu-i doar eroarea *pars pro toto*, ci şi meteahna vorbirii fără citit, de care s-a umplut viaţa de azi.

Una dintre sursele de confuzii este şi felul nou de înţelegere şi practicare a filosofării adus de Şcoala de la Frankfurt. În filosofia secolului al XX-lea, felurile caracteristice de filosofare au fost: „diamatul" şi „histomatul", care au aplicat scheme de interpretare preluate dogmatic din Marx şi Engels; filosofarea asupra semnificaţiei acţionale a cunoştinţelor, iniţiată de Charles S. Peirce; filosofarea asupra sensului cunoştinţelor, iniţiată de Edmund Husserl; filosofarea asupra prealabilului existenţial al cunoaşterii creată de Martin Heidegger; neoromantismul critic al lui Oswald Spengler; filosofarea ce reafirmă neotomismul pe fond existenţial şi eclesial a lui Romano Guardini; filosofarea asupra cunoaşterii pozitive, experimentale, iniţiată de Moritz Schlick şi reprezentată de Rudolf Carnap; filosofarea asupra condiţiilor de validare a teoriilor ştiinţifice, lansată de Karl Popper.

Şcoala de la Frankfurt se inserează în acest şir cu relansarea la un nivel nou, sincronizat, a trei teme: tema criticii cunoaşterii, tema libertăţii şi tema reificării. Particularitatea concepţiei şcolii a fost examinarea factualităţii istorice a valorii libertate a persoanei din perspectiva hegeliană a totalităţii. Odată cu Școala de la Frankfurt filosofarea nu a mai rămas exerciţiu reflexiv în sine, ci a intrat în materia dificilă a realităţii".

Volumul *Școala de la Frankfurt în fața istoriei* examinează concepția celor trei generații ce reprezintă Școala de la Frankfurt și pune cititorul, prin comentariul a 45 de cărți de rezonanță universală ale reprezentanților școlii, în situația de a le cunoaște nemijlocit conținutul. Totodată, se evocă impactul școlii asupra analizelor de azi ale societății și asupra reformelor democratice – analize ce l-au avut în față pe Vaclav Havel. Volumul se încheie cu expunerea liniilor majore ale filosofiei lui Andrei Marga, „pragmatismul reflexiv".

Despre autor

editor